

LEHÇE-İ OSMÂNÎ'DEKİ ATASÖZLERİ

Prof. Dr. Recep TOPARLI*

Özet: *Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani adlı sözlüğünde atasözlerine geniş yer ayırmıştır. Lehçe-i Osmani'deki atasözlerini Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ve Vural Sözer'in Baba Tatlısı Büyük Sözü Dinleyenlerin Atasözleri Sözlüğü arasında bir karşılaştırma yaptık. Gördük ki Lehçe-i Osmani'deki bazı atasözleri diğerlerinde yoktur.*

Anahtar Kelimeler: *Atasözü, Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani, Ömer Asım Aksoy, Vural Sözer*

The Proverbs in Lehce-i Osmânî

Summary: *Ahmet Vefik Paşa has given a wide place to proverbs in his dictionary named Lehçe-i Osmani (Ottoman Language). We made a comparison of proverbs between the ones in Lehçe-i Osmani, Ömer Asım Aksoy's Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü (Dictionary of Phrases and Proverbs) and Vural Sözer's Baba Tatlısı Büyük Sözü Dinleyenlerin Atasözleri Sözlüğü. We have seen that some of the proverbs in Lehçe-i Osmani are absent in the others.*

Keywords: *proverb, Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani (Ottoman Language), Ömer Asım Aksoy, Vural Sözer*

Türkçe söz varlığına büyük ölçüde yer vermesi ile Türk dili açısından önemli olan Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî* adlı sözlüğü tarafımızdan hazırlanarak Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. [Ankara 2000, XXV+ 1005 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 743, Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi: 1, Eski Sözlükler Dizisi: 3.].

---

* Gaziosmanpaşa Üni. Fen-Ed. Fak., TOKAT receptoparli@hotmail.com

Daha önceleri, yalnızca Arapça ve Farsça kelimeler esas alınarak sözlük hazırlandığı hâlde, Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*'de Türkçe kelimeleri de madde başı yapmış, ayrıca bir dil için önemli kaynaklardan biri olan atasözleri ve deyimlere de geniş ölçüde yer vermiştir.

Atasözleri ile ilgilenenlerin Arap harfli Türkçe sözlüklere de başvurmaları gerektiği hususuna bir tanık olmak üzere hazırladığımız bu yazımızda *Lehce-i Osmânî*'den tespit ettiğimiz atasözlerini, Ömer Asım AKSOY'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü : 1 Atasözleri Sözlüğü* (AS) [Ankara 1984 (Dördüncü Baskı), 392 s., Türk Dil Kurumu Yayınları : 325.] ile Vural SÖZER'in *Baba Tathıstı-Büyük sözü dinleyenlerin atasözleri sözlüğü*, (BT) (İstanbul 1998, 272 s. Barajans Yayınları.) adlı eserlerinde yer alanlar atasözleri ile karşılaştırdık. *Lehce-i Osmânî*'de yer alan atasözlerinin bir kısmının diğer iki eserde yer almadığını yaptığımız bu karşılaştırma sonucunda belirledik.

1. Her iki eserde de (AS, BT) yer almayanlar :

Acemi beygir, Acem kılıcı gibi iki tarafa çalar.

Açgöze bir fırın ekmek mah gelmez.

Aç olan kılıca sarılır.

Adamı tanımak (için) birlik sefer gerek.

Ah deme ki düşmanın oh demesin.

Akşam işi kıflı olur, sabah uykusu tatlı.

Anladık yel değirmeni ama suyu nereden gelir.

Arife, bir gül yeter kokmağa.

Ateşin oğlu kül olur.

At tırnaktan kapar, insan kulaktan.

Ayı deyip de geçme o da bir dağın şenliği.

Az çoğa bakar.

Bağlar bozulup vefa şekline girdi.

Bak şu feleğin kârına, ayıya da kaval çaldırır.

Ben eşek olduktan sonra semer vuran çok olur.

Beylere inanma, suya dayanma.

Bir gemi buğdayın bir apazdır çeşnisi.

Bir günlük ömür için iki gün çabala.

Bir söz ki dirhemini yiyen kudurur.

Büyük taş baş yarar.

Çiftçi eğilmeyince evlek doğru olmaz.

Çobana koyun, oğula baba huyun gütmek gerek.

Çobana yağ kaygısı, keçiye et kaygısı.

Çok arpa at çatlatır.

Doğru söze akan sular durur.

Doğuştan âmaya elvandan bahis olmaz.

Efendiyi efendi eden uşığıdır.
 Elin derdi ele masal gelir.
 Elin geçtiği köprüden sen de geçersin.
 Elmas sair ahcarı çizer.
 Er olandan döl olur.
 Eşeğin anırmazı olmaz.
 Fakirlik ateşten gömlek.
 Gerdan kıran at, mayup sayılır.
 Her yokladığımız çatlak taş çıktı.
 Hiç yoktan ise torlak iyidir.
 Hiç yoktan torlak yeğdir.
 Hoyrat derneği zurnasız olmaz.
 İki bir kazanda kaynatılsa yine kaynamazlar.
 İkiyle iki dört eder.
 İnsana döğen yarar deveye diken.
 İyi arkadaşla Bağdat'a gidilir.
 İyi pirinç çok su götürür.
 Kalp akçe sahibinindir.
 Kalp demirden kılıç olmaz.
 Karıncaya kanadı zarardır.
 Kişi bilmediğinin düşmanıdır.
 Koyun saman yemez.
 Kösnük kısrak attan kaçır mı?
 Mısır dikenini akasya olmaz.
 Öküz boyunduruğa kuyruğundan vurur.
 Ördek kaza bakarak çatlar.
 Pek seven çok unutmaz.
 Su fincanı kırkından bir börek olmaz.
 Şehirde eşek bile makamla anırır.
 Tencere kaynar, maymun oynar.
 Tilki postundan kürk ederler.
 Yanılmaz bir Allah.
 Yasağın hükmü üç gündür.
 Yolu yol ile, ormanı balta ile keserler.
 Yüzünün karası kulunun yüzüne vurmaz.
 Zengin olan gâhî yer durur, durur dahi yer.

2. Her iki eserde de (AS, BT) aynen yer alanlar :

Bol bol yiyen bel bel bakar.
 Kurt dumanlı havayı sever.
 Yolcu yolunda gerek.
 Sıcağa kar mı dayanır?
 Söyleyene bakma, söyletene bak.

Zaman sana uymazsa sen zamana uy.
Zenginlin horozu bile yumurtlar.
Zorla güzellik olmaz.

3. Her iki eserde (AS, BT) farklı biçimleri bulunanlar :

Aç kendisini arslana vurur.
Aç kurt arslana saldırır. (AS, BT)
Adama dayanma ölür, duvara dayanma yıkılır.
Adama dayanma ölür, ağaca dayanma kurur. (AS, BT)
Ağaca dayanma kurur, cihana güvenme farır.
Ağaca dayanma kurur (çürür), adama (insana) dayanma ölür. (AS)
Ağaca dayanma kurur, adama dayanma ölür. (BT)
Ağır basınca yağni kalkar.
Ağır basar yağni kalkar (AS, BT)
Ağrısız başa kaşbastı.
Ağrısız başa kaşbastı bağlamak. (AS)
Akçe can eğintisi, mal canın yongası.
Mal canın yongasıdır. (AS, BT)
Al kaşağıyı gir ahıra, yağırı olan gocunur.
Al kaşağıyı gir ahıra, yarası (yağırı) olan gocunur (gocunsun). (AS)
Al kaşağıyı gir ahıra, yağırı olan gocunur. (BT)
Az veren candan verir, çok veren maldan.
Az veren candan, çok veren maldan. (AS, BT)
Balık başından avlanır.
Balık baştan avlanır. (AS, BT)
Benzeye benzeye yaz olur
Benzeye benzeye yaz, benzeye benzeye kış olur. (AS, BT)
Bir çiçekle yaz gelmez.
Bir çiçekle yaz olmaz (gelmez). (AS)
Bir çiçekle yaz gelmez. (BT)
Boğaz dokuz boğum.
Boğaz dokuz (kırk) boğumdur. (AS)
Boğaz dokuz boğumdur. (BT)
Bülbülü altın kafese koysalar vatanım diye sızlar.
Bülbülü altın kafese koymuşlar, "ah vatanım" demiş. (AS, BT)
Çerçici kızı boncuğa âşıktır.
Çerçi kızı boncuğa âşıktır. (AS, BT)
Çıkacak kan damarda durmaz.
Akacak kan damarda durmaz. (AS, BT)
Çok bilen çok yanılır, az bilen cesur olur.
Çok bilen (söyleyen) çok yanılır. (AS)
Çok bilen çok yanılır. (BT)
Çok çabalayan yorulur.

Çok koşan çabuk yorulur. (AS)

Çok koşan çabuk (çok, tez) yorulur. (BT)

Çürük baklanın kör alıcısı. Çürük (bitli, kurtlu) baklanın kör alıcısı olur. (AS)

Çürük baklanın kör alıcısı olur. (BT)

Dağ dağa ulaşmaz.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. (AS, BT)

Demir tavında, iş çağında

Demiri tavında dövmele. (AS)

Demir tavında dilber çağında (Demir tavında dövülür). (BT)

Domuz ile dalaşmaktan ise çalıyı dolaşmak.

İtle (köpekle) dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir Köpeğe dalanmaktan çalıyı dolanmak yeğdir. (AS)

İtle dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yegdir. (BT)

Eğri oturup doğru söylemek.

Eğri otur (oturalım) doğru söyle (konuşalım). (AS)

Eğri oturalım doğru konuşalım. (BT)

Ekmeğin çoğu hamurun çoğundan olur.

Ekmeğin (çöreğin) büyüğü, hamurun (unun) çoğundan olur. (AS)

Ekmeğin büyüğü, hamurun çoğundan olur. (BT)

Eldeki yara yarasıza duvar deliği.

Eldeki yara yarasıza (bende) duvar deliği (gibidir). (AS)

Eldeki yara yarasıza duvar deliği. (BT)

El eli yur, el de yüzü yur.

El eli (bir el bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü (yıkar, yur.). (AS)

El eli yıkar, iki el yüzü yıkar. (BT)

Ellere körlük verip kendi kamburunu görmez.

Ele verir talkını, kendi yutar salkımı. (BT)

El yarası onulur, dil yarası onulmaz.

El yarası onulur (geçer), dil yarası onulmaz (geçmez). (AS)

El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu bozdoğan sanır, keriz zanneder.

El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı (bozdoğan, kantar) sanır,

El yumruğunu yemeyen kendini kahraman sanır. (AS)

El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı sanır. (BT)

Garip kuşun yuvasını Mevlâ yapar.

Garip kuşun yuvasını Mevlâ yapar. (BT)

Gökten ne yağar da yer kabul etmez.

Gökten ne yağdı da (yağar ki) yer kabul etmedi (etmesin?). (AS)

Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi. (BT)

Gönül kocamaz (Gönül farırmaz derler.)

Gönül karırmaz (kocamaz). (AS)

Gönül kocamaz. (BT)

Güneşi çamurla sıvamak.

Güneş balçıkla sıvanmaz. (AS, BT)

Güzele her şey yaraşır.

Güzele ne yaraşmaz (yakışmaz).(AS)

Güzele ne yaraşmaz? (BT)

Haydan gelen huya gider.

Haydan gelen huya gider (selden gelen suya gider). (AS)

Haydan gelen huya gider. (ST)

Herkes kendi aklını yorur.

Herkes aklını pazara çıkarmış (mezada vermiş), yine kendi aklını almış (beğenmiş), herkes kendi aklını beğenir. (AS)

Herkes kendi aklını beğenir. (BT)

Her yokuşun bir (inişi) düzü, her gecenin bin gündüzü.

Her yokuşun bir inişi (her inişin bir yokuşu) vardır. (AS)

Her yokuşun bir inişi vardır. (BT)

İslanmışın yağmurdan pervası olmaz.

İslanmışın yağmurdan korkusu (pervası) olmaz. (AS)

İslanmışın yağmurdan korkusu olmaz. (BT)

İmam evinden aş, ölü gözünden yaş

İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz. (AS)

İmam evinden aş, ölü gözünden yaş. (BT)

İnsan iş başında gerektir.

Adam (adamın iyisi) iş başında belli olur. (AS)

Adamın iyisi iş başında belli olur. (BT)

İşleyen ışılar, işlemeyen işlenir.

İşleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar). (AS)

İşleyen demir pas tutmaz. (BT)

İt issini bilir.

Köpek sahibini ısırılmaz. (AS, BT)

İt ürür kervan göçer.

İt ürür, kervan yürür. (AS, BT)

İvmekle yol alınmaz kaplumbağaya bak.

Acele ile menzil alınmaz. (AS)

Aceleyle menzil alınmaz. (BT)

İyiliğe kemlik her kişinin kârı.

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı, Kötülük her kişinin kârı, iyilik er kişinin kârı. (AS)

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı. (BT)

Kazma kuyuyu kendin düşersin.

Kazma kuyuyu kendin düşersin. (AS, BT)

Keskin sirke kabına zarardır.

- Keskin sirke kabına (kübüne) zarar (-dır). (AS)*
Keskin sirke kübüne zarar. (BT)
 Kişi ettiğini bulur.
Kişi (herkes) ektiğini biçer. (AS)
Kişi ektiğini biçer. (BT)
 Köpeği öldürene sürütürler (sürdürürler).
Köpeği öldürene sürütürler. (AS, BT)
 Lakırtı torbaya girmez.
Lâf torbaya girmez. (AS, BT)
 Mızrak ak çuvala sığmaz.
Mızrak çuvala sığmaz (girmez). (AS)
Mızrak çuvala sığmaz. (BT)
 Minareyi çalan kılıfı hazır eder.
Minareyi çalan kılıfını hazırlar. (AS, BT)
 Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç.
Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur. (AS, BT)
 Osmanlının ekmeği dizindedir.
Osmanlının ekmeği dizi üstündedir. (AS, BT)
 Öksüz neden güler belki yanılır da güler.
Öksüz neden güler? Yanılır da güler. (Öksüz güler mi, meğer yanıla).
 (AS)
Öksüz neden güler, yanılır da güler. (BT)
 Para yüzü sıcak.
Paranın yüzü sıcaktır. (AS, BT)
 Paran varsa celep kulun, paran yoksa han toman yolun.
Paran varsa cümle âlem kulun, paran yoksa tımarhane yolun. (AS, BT)
 Pilâvdan kaçanın kaşığı kırılınsın.
Pilâvdan dönen kaşığın sapı (dönenin kaşığı) kırılınsın. (AS)
Pilâvdan dönen kaşığın sapı kırılınsın. (BT)
 Sabır selâmettir ivmek melâmet.
Sabrın sonu selâmettir. (AS, BT)
 Sert sirke kabına zarar.
Keskin sirke kabına (kübüne) zarar (-dır). (AS)
Keskin sirke kübüne zarar.. (BT)
 Sofu soğan yemez, bulsa kovuğun koymaz.
Sofu soğan yemez, bulunca sapını komaz. (AS)
 Son pişmanlık ele geçmez.
Son pişmanlık fayda vermez. (etmez) (AS)
 Son pişmanlık fayda vermez. (BT)
 Ummadığın çotuk araba devirir.
Ummadığın taş baş yarar. (AS, BT)
 Uşağı işe koş, ardına düş.
Uşağı işe koş, sen de ardına düş. (AS, BT)

Uzun sakallı keçiyeye Abdurrahman Çelebi derler.

Koyunun bulunmadığı yerde keçiyeye Abdurrahman Çelebi derler. (AS, BT)

Üzüümü ye bağını sorma.

Üzüümü (nü) ye de bağını sorma. (AS)

Üzüümü ye de bağını sorma. (BT)

Yelken gemisi kürekle ve çark ile gitmez.

Taşıma (dökme) su ile değirmen dönmez. (AS)

Taşıma suyla değirmen dönmez. (BT)

Yiğit lâkabıyla anılır.

Yiğit lâkabıyla anılır. (AS)

Yiğit lâkabıyla anılır. (BT)

Yoksul bayırsa çanağı bayırmaz.

Yoksul âlâ ata binse selâm almaz. (AS, BT)

Yumruğu yemeyen kendi yumruğunu bozdoğan armudu sanır.

El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı (bozdoğan, kantar) sanır,

El yumruğu yemeyen kendini kahraman sanır. AS

El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı sanır. (BT)